

<https://helda.helsinki.fi>

Pohdintoja äidinkielistä ja oikeuksista

Toivanen, Reetta

Karjalan sivistysseura

2022-02-03

Toivanen , R 2022 , Pohdintoja äidinkielistä ja oikeuksista . julkaisussa R Grünthal , E-K
pöyLinna , P Nuolijärvi & H Riionheimo (toim) , `ulkkuni sanaine : kirjoitu
vähemmistökielistä . , 1 , Karjalan sivistysseura , Helsinki , Sivut 21-30 .

<http://hdl.handle.net/10138/341953>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

ŠULKKUNI SANAINEN
Kirjoituksia karjalasta
ja
vähemmistökielistä

toimittaneet

RIHO GRÜNTHAL, EEVA-KAISA LINNA,
PIRKKO NUOLIJÄRVI JA HELKA RIIONHEIMO

KARJALAN SIVISTYSSEURA
2022

POHDINTOJA ÄIDINKIELISTÄ JA OIKEUKSISTA

REETTA TOIVANEN

Eräs pieni poika pyysi äitiänsä olemaan hiljaa julkisilla paikoilla. Perusteluksi poika sanoi, että on noloa puhua toista kieltä kuin muut, ja lisäsi, että sitten kun äiti olisi oppinut suomen, voitaisiin puhua suomea yhdessä. Kun äiti, Faritah, kertoi minulle tämän tarinan vuonna 1991, pohdin pojan pyynnön perustuvan lähinnä sille, että Suomessa oli niin vähän ulkomaalaisia ja paljon ennakkoluuloja ja ulkomaalaisuudessa oli hyvinkin negatiivinen leima. Sanotaan, että lapset ovat lapsia ja haluvat olla toisten kanssa samanlaisia. Mutta on myös mietittävä, minkä lapsi kokee negatiiviseksi erilaisuudeksi. Miksi lapsi ei pitäisi normaalina puhua myös toista kieltä, miksi ei olisi jopa ylpeä taidoistaan? Mietin, oliko äiti ja muu perhe ollut kykenemätön tarjoamaan positiivista mallia pojalle.

Tarina tuli mieleeni yli kymmenen vuoden kuluttua siitä, vuoden 2004 syksyllä, kun oma poikani siirtyi tarhasta ekaluokkalaiseksi. Koulumatkalla poikani pysäytti minut ystävällisellä pyynnöllään: ”Äiti älä nyt loukkaannu, mutta voisimmeko puhua koulumatkalla ja koulussa saksaa?” Hämmästyneenä tiedustelin, miksi ihmeessä näin toimittaisiin. Perusteluksi poikani sanoi, että on noloa puhua toista kieltä, jota kukaan muu ei ymmärrä. Nyt oli minun vuoroni katsoa peiliin ja pohtia, oliko meidän perheemme antama monikielisyysmalli jotenkin pielessä, olimmeko antaneet lapselle huonon itsetunnon?

Muistelin Faritahin kertomusta ja aloin pohtia lasten reaktioita. Eri yhteisöissä ja yhteiskunnissamme kieliä ja kulttuureita arvotetaan eri asteikoilla, jotkut kielet ovat positiivisia

varsinkin tietynlaisten ihmisten puhumina. Englannin kieltä pidetään tutkimusten mukaan varsin kauniina, kun sitä puhuu valkoihoinen britti tai amerikkalainen. Suomea ei juuri kukaan ulkomailla tunnista, se on vain outo. Arabia on yksi niistä kielistä, joita keskieuropalainen pitää uhkaavan kuuloisina. Johtuuko se kielestä vai mielikuvista, jotka liittyvät esimerkiksi kielen puhujan ulkonäköön? Kielivähemmistöön kuuluminen ei tietenkään aina merkitse, että vähemmistökielellä on vähäarvoisempi leima, ajatellaan vaikka afrikaansia apartheidin Etelä-Afrikassa. Kielen ympärille sitoutuu kuitenkin voimakas sosiaalinen ja kulttuurinen verkko, jossa stereotyyppiöillä, peloilla, epäluuloilla ja mielipiteillä on oma roolinsa. Onko eriarvoisuus ihmisten normaalitila ja yhdenvertaisuus vain abstrakti ideaali, johon pyrimme tai johon meidän *tulisi* pyrkiä?

Me suomalaiset uskomme yhdenvertaisuuteen, joka on taattu meille perustuslaissamme ja on meille monta kertaa läheisempi dokumentti kuin Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuksien idealistinen julistus. Yhdenvertaisuus merkitsee, että me oletamme ja voimme olettaa meitä kohdeltavan tasa-arvoisesti ja kohtelemme muita tasavertaisina. Käytännössä kun vähemmistön jäsen käyttäytyy yhdenvertaisesti ja vaatii tasa-arvoa, se koetaan usein suorastaan pöyristyttäväksi. Romani, joka vaatii, että hänen sanansa painaisi saman verran kuin naapurinsa, leimautuu helposti hankalaksi ja yhteistyöhaluttomaksi. Seuraavan kerran häntä ei kutsutakaan neuvonpitoon, vaan mukaan pyydetään toinen ”rauhallisempi ja fiksumpi” kaveri. Luulen, että tässä on ongelmamme ydin: me vaadimme yhdenvertaisuutta ja julistamme sitä, mutta emme juurikaan pohdi, millaiseen yhdenvertaisuuteen tasa-arvoisuus meitä ajaa. Yhdenvertaisuutta, kuten enemmistölle parhaiten sopii? Demokratiaa, joka käytännössä muotoutuu tarkoittamaan enemmistöjen (yli) valtaa?

Yhdenvertaisuutta ja ihmisoikeuksia kaikille riippumatta ihmisen erityispiirteistä

Suomi, muiden Euroopan maiden muassa, pyrkii yhdenvertaisuuteen monilla erilaisilla oikeudellisilla ja poliittisilla toimilla. Mutta mitä on yhdenvertaisuus ja kuka sen määrittää kenellekin? Tutkittuani Suomessa toteutettuja yhdenvertaisuuden ja ihmisoikeuksien edistämiseen suunnattuja projekteja, voin sanoa, että yleisesti Suomessa lähdetään niin järjestötasolla kuin hallintoelimityksessä siitä, että yhdenvertaisuus on yhteinen hyve, johon pyritään. Missään niistä ohjelmista ja hankkeista, joihin tutustuin ihmisoikeuskasvatusta tutkivassa projektissamme, ei herätetty keskustelua, mitä sillä oikeastaan tarkoitetaan. Yhdenvertaisuuden suhdetta muihin poliittisiin päämääriin ei ole koettu tarpeelliseksi analysoida, ikään kuin yhdenvertaisuus olisi itsessään selkeä universaali käsite. Kulttuurista käsitteenä taas piirtyi kuva, jonka mukaan se aiheuttaa ehkä hiukan hankaluuksia yhdenvertaisuudelle, koska ihmisten erilaiset kielet ja tavat eivät aina sovikaan enemmistön määrittelemään yhdenvertaisuuden muottiin. Yksinkertaistettu ja kiteytetty kuva on se, että me olemme määritelleet, mitä yhdenvertaisuus on, ja luoneet ohjelmia auttaaksemme muita (kulttuurisesti erilaisiksi määriteltäviä henkilöitä) tulemaan meidän kanssamme yhdenvertaisiksi. Tässä on selvä vallankäytön maku!

Oikeusantropologiassa on pitkään keskusteltu siitä, mitä oikeus oikeastaan on. Varsinkin kun oikeus puetaan laeiksi, lain katsotaan yleisesti olevan väline, jolla kontrolloida ja ohjata yhteiskuntaa ja yhteiskunnan muutoksia. Se voidaan määritellä yhteiskunnan tiedostetuksi pyrkimykseksi olla rationaalinen ja järjestelmällinen, oikeudenmukainen ja ikään kuin suojamuuri anarkiaa vastaan. Kuten Sally Falk Moore toteaa, ”yritykset

muokata yhteiskuntaa lainsäädännön kautta perustuvat ideaan siitä, millainen yhteiskunta on, kuinka se toimii ja kuinka sitä voidaan muuttaa ja millainen siitä tulisi tulla”.¹ Lainsäädännöllä ei ole vain haluttuja vaikutuksia vaan myös tahattomia, jotka saattavat olla peräti suurempia kuin suunnitellut vaikutukset. Lakien uusimista ja muuttamista pidetään usein lähes maagisena välineenä sosiaalisen kasvun ja kehityksen stimuloimiseksi ja ohjaamiseksi. Lait, jotka sisältävät käsityksiä tasa-arvosta ja yhdenvertaisuudesta, sisältävät samalla selkeitä käsityksiä siitä, millaisiksi nämä kuvitellaan, kenelle ne suunnataan ja missä niiden potentiaaliset käytännön ongelmat piilevät. On kuitenkin tärkeää pohtia sitä, mistä tietyt käsitykset yhteiskunnasta ja hyvästä siinä yhteiskunnassa tulevat. Tässä yhteydessä on hyvä ymmärtää, etteivät lait ja säädökset tule mistään neutraalista oikeudenmukaisuuden kaivosta. Ne ovat tietyn auktoritatiivisen tiedon muokkaamia, tiedon, joka tuottaa yhteiskunnassa dominoivan käsityksen sen arvoista ja perinteistä, historiasta ja tulevaisuudesta, kulttuurista ja sosiaalisesta elämästä. Samalla kun tämä niin kutsuttu auktoritatiivinen tieto muokkaa yhteiskuntaamme, se muokkaa käsityksiämme itsestämme ja muista tässä ja nyt.

Epäilykriteereitä ja syrjintä kielen perusteella

Syrjinnän vastustaminen ja vähemmistöoikeudet ovat ihmis-oikeuksien keskeisiä käsitteitä. Ne ovat myös yhdenvertaisuuden edistämisen keskeiset tavoitteet. Lait sekä vapauttavat meitä tietyistä malleista olla ja toimia että pakottavat meidät tiettyihin malleihin. Täten myös syrjinnänvastaiset ja vähemmistöoikeuslait essentialisoivat ja homogenisoivat kohteitaan. Jotta lakia voidaan soveltaa käytäntöön, tiettyjä abstraktioita

todellisuudesta tarvitaan. Luodaan siis potentiaalisten syrjinnän uhrien luokkia tai ryhmiä. Owen Fiss on kutsunut tätä prosessia epäilykriteerien (”suspect criteria”) tehtailuksi.² Etnisyys, kieli ja kulttuuri ovat tässä avainasemassa, koska niiden ei katsota missään olosuhteissa antavan legitimiä tarvetta toisinkohtelulle. Tai toisin päin: kuvitelmat rodusta, äidinkielistä, etnisyydestä, kulttuurista ja kansalaisuudesta aiheuttavat lainvastaista syrjintää ja siksi syrjinnänvastaiset toimet pyrkivät vähentämään tämän todennäköisyyttä. Mutta kysymys on, kuinka tällaisten kriteerien luominen vaikuttaa niihin ihmisiin, joista kyseisiä abstraktioita luodaan? Kun ihmiset itse joutuvat sopeuttamaan oman identiteettinsä tiettyyn potentiaalisen uhrin kategoriaan, on hyvä pohtia, maksavatko ihmiset liian suuren hinnan siitä, että saavat itsensä jonkin kategorian sisälöksi. Esim. Paul Dhallalla on kuvannut näitä kysymyksiä antirasistisessa Etelä-Afrikassa, jossa intialaisen pitää hyväksyä identiteetikategoria ”black”, koska se on ainoa kategoria, joka on tarjolla rasismista kärsineille – mutta samalla hänen tulee ottaa ikään kuin omakseen sen kategorian historia, joka sisältää käsityksen siitä, millaista on olla ”musta” post-apartheidin Etelä-Afrikassa.³

Kun nyt kuitenkin katsotaan ohjelmia ja projekteja, joiden tarkoitus on yhdenvertaisuuden edistäminen, törmäämme siihen, että yhdenvertaisuuden tai tasa-arvon käsitteitä ei problematisoida missään. Niillä oletetaan olevan universaali merkitys, kaikille ymmärrettävä sisältö. Ongelmaksi ei siis oteta tasa-arvon käsitettä ja sen taustalla olevaa laillistamista eikä laillistamisen taustalla olevia käsityksiä siitä, millainen yhteiskunta on ja millaiseksi sen tulisi tulla. Ei. Ongelmana pidetään niin sanottuja kohderyhmiä, niitä jotka yleisen käsityksen mukaan eivät niin helposti sopeudu tarjoamaamme tasa-arvon malliin. Tähän

ryhmään kuuluvat vähemmistöt. Mitä erilaisemmaksi ryhmän kulttuuri leimataan, sitä enemmän sen jäsenten uskotaan tarvitsevan apua ja koulutusta tasa-arvon ymmärtämiseksi. Saattaa olla liioiteltua, mutta tutkimusprojektimme aikana päädyimme usein pohtimaan, kuka koulutusta erityisesti tarvitsee. Ehkä koulutusta tarvitsevat erityisesti ne, joilla on valtaa määritellä muita ryhmiksi ja kulttuureiksi.

Koulu on epäonnistunut tehtävässään, jos se ei onnistu opettamaan lapselle, että hän on yksilönä ainutlaatuinen ja hänen perheensä on muiden perheiden kanssa samanarvoinen. Maan pääkieliä toki patistetaan oppimaan, muu toiminta olisi-kin suorastaan rasistista: kukaan ei pärjää yhteiskunnassa ilman pääkielten sujuvaa hallintaa. Mutta myös äidinkieleen pitää satsata, ja olenkin ylpeä Suomesta, koska täällä siihen tarjotaan edes jonkinlainen mahdollisuus. Vaikka toiminta joskus vaikuttaa symboliselta, sillä symbolilla voi olla hyvin tärkeä vaikutus lapsen ja lapsen perheen sopeutumiseen uuteen maahan ja lapsen koulumenestykseen. Tärkeää olisi myös, että koulun suomalaiset ja ulkomaalaiset opettajat sitoutuisivat yhdeksi opettajakunnaksi. Tämä nimittäin taisi olla sen iranilaispojan perustelu äidin hiljentämiselle: Hän oli huomannut, ettei vain äitiä kohdeltu huonommin hänen ulkomaalaisuutensa vuoksi, vaan myös, etteivät suomalaiset opettajat koskaan tervehtineet hänen äidinkielenopettajaansa saatikka jutelleet tämän kanssa koulussa. Poika päätteli, että farsin kielessä täytyy olla jokin vika.

Yleismaailmalliset lapsen kielelliset ja sivistykselliset oikeudet monikielisyyteen

Vuonna 1989 Yhdistyneet kansakunnat antoi Lapsen oikeuksien sopimuksen allekirjoitettavaksi maailmanyhteisölle. Lähes

kaikki maat ovat ratifioineet eli sitoutuneet toteuttamaan tätä sopimusta. Lapsen oikeuksien sopimus takaa lapsille yhdenvertaisen aseman aikuisten kanssa, sen turvatakseen se asettaa minimistandardeja lasten edun takaamiseksi ja lapsen suojelemiseksi. Nämä oikeudet ovat luonteeltaan sekä poliittisia ja kansalaisyhteisöoikeuksia että taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia. Kuten vähemmistöjen oikeudet, lasten oikeudet on luotu lasten yleismaailmallisten ihmisoikeuksien lisäsuojaksi, ei lisäoikeuksiksi. Tätä on hyvin tärkeä painottaa: sopimus turvaa lapsen mahdollisuuden ihmisoikeuksien suojaamaan elämäänsä, ja tämä vaatii aikuisilta erityistoimia. Lapsi ei saa olla pelkkä suojelun ja huolenpidon kohde, hänet tulee nähdä itsenäisenä toimijana. Lapsen edun käsitettä tulee pitää lapsen oikeuksien johtavana periaatteena.

YK:n yleissopimus lasten oikeuksista säätää 29 artiklassa, että lapsen koulutuksen tulee pyrkiä ”kunnioituksen edistämiseen lapsen vanhempia, omaa sivistyksellistä identiteettiä, kieltä ja arvoja, lapsen asuin- ja synnyinmaan kansallisia arvoja sekä hänen omastaan poikkeavia kulttuureita kohtaan” (c); sekä ”lapsen valmistamiseen vastuulliseen elämään vapaassa yhteiskunnassa ymmärryksen, rauhan, suvaitsevaisuuden, sukupuolten välisen tasa-arvon ja kaikkien kansakuntien, etnisten, kansallisten ja uskonnollisten ryhmien sekä alkuperäiskansoihin kuuluvien henkilöiden välisen ystävyyden hengessä” (d). Lisäksi artikla 30 säätää että ”niissä maissa, joissa on etnisiä, uskonnollisia tai kielellisiä vähemmistöryhmiä tai alkuperäiskansoihin kuuluvia henkilöitä, tällaiseen vähemmistöryhmään tai alkuperäiskansaan kuulavalta lapselta ei saa kieltää oikeutta nauttia yhdessä muiden ryhmän jäsenten kanssa omasta kulttuuristaan, tunnustaa ja harjoittaa omaa uskontoaan tai käyttää omaa kieltään”. Täten meillä on kansainvälisiin sopimuksiin pohjautuva perustelu nähdä lapsen etuna hänen sekä hänen vanhempiansa

kielen ja kulttuurin kehittäminen ja kulttuurien välisen ymmärtämyksen edistäminen.

Antropologina kavahdan sanaa kulttuuri silloin, kun sitä käytetään kuvaamaan jotain pysyvää ihmisen tai ryhmän ominaisuutta. Kavahdan, koska usein tällaista kulttuurikäsitettä käytetään niin sanottuun kulturalistiseen argumentointiin. Kulttuurieroilla voidaan perustella lasten siirtoa erityisoppilaitoksiin, kuten romanit lähes kaikissa Euroopan maissa ovat saaneet kokea. Kulttuuriin vedoten voidaan evätä lapsen mahdollisuudet jatkokouluttautumiseen, esimerkiksi kun maahanmuuttajanuorille suositellaan lähihoitajakoulutusta lukion sijaan. Kulttuuria käytetään joissakin yhteisöissä perusteluna sille, miksi tyttöjen ei tulisi käydä koulua lainkaan. Kulttuuria siis voidaan käyttää niin emansipatorisena, vapauttavana, kuin pakottavana argumenttina, kun puhutaan ihmisten oikeuksista.⁴ Lapset ovat tässä yhteydessä hyvin vaikeassa asemassa: heidän ympärilleen luodaan usein maailmaa, joka perustuu stereotyyppioihin ja kuvitelmiin toisten toiseudesta. Perheissä välitetään vaikkapa kuvaa siitä, kuinka kaikki suomalaiset perheet ovat jumalattomia ja siksi likaisia ja heitä tulisi välttää. Tai että kaikki ulkomaalaiset ovat pahoja, vievät työpaikkoja ja varastavat. Media välittää kuvaa pakolaismassoista, jotka syövät Suomen hyvinvointivaltiota, ja paljastaa venäläismafian viimeisimmät huumekeikat. Koulussa oman äidinkielen opettaja on suljettuna opettajayhteisön ulkopuolelle; ääneen ihmetellään, kuka tuokin vieras on, kukaan ei edes vaivaudu tervehtimään. Kun tämä on arkipäivää ja koulu on osa tätä arkipäivää, kuinka tällaisessa maailmassa voidaan edistää YK:n päämääriin pyrkimistä?

Oma äidinkieli ja kulttuuri ovat potentiaalisesti tällaisen staattisen kulttuurikäsitteen vankeja. Suomessa syntynyt somali puhuu varmasti äidinkielenään somalia, mutta saadessaan koulun päättötodistuksen hänen suomen kielensä taso

on akateemisesta näkökulmasta todennäköisesti parempi kuin somalin kielen taso. Ranskassa syntynyt suomalaisäidin lapsi puhuu suomea äidinkielenään, mutta koulunsa päättäessään hän on ennemminkin ranskankielinen.. Yhdellä ihmisellä on usein useita äidinkieliä, joiden taito voi muuttua elämän aikana.

Nykyään on tärkeää korostaa, ettei kieli ole staattinen ihmisen ominaisuus. Kielen, ei myöskään äidinkielen, lopullisuutta ja pysyvyyttä ihmisen elämässä saisi liioitella.⁵ Ihmisen yhden tunnekielen korostaminen on mielestäni erheellistä: monet maahanmuuttajatkin voivat todistaa, että alun perin mahdoton suomen kieli alkaa sujua, ja sillä kirjoitetaankin kohta vaikka rakkausrunoja. On kuitenkin tärkeää nähdä kielen merkitys vallan välineenä. Kieli on avain ja vallan väline, jolla voidaan ihmisiä ottaa yhteiskunnan täysiarvoisiksi jäseniksi, ja lukko, jolla voidaan ihmisiä sulkea aktiiviyhteiskunnan ulkopuolelle. Jos lähdetään siitä, että suomalaisen yhteiskunnan halutaan tarjoavan kaikille kansalaisilleen yhtäläiset mahdollisuudet tasapainoiseen tulevaisuuteen, silloin oman äidinkielen opettaminen avaa lapsille mahdollisuudet itse kontrolloida muuta oppimaansa ja tulevaisuuttansa.

Viitteet

1 Falk Moore 1978.

2 Fiss 1998.

3 Dhalla 2000.

4 Toivanen 2020.

5 Laakso ym. 2016.

Kirjallisuus

DHALLA PAUL 2000: *Defining difference, defining moments: Competing moral discourses, constitutional options, and 'Indian' ethnic identities during the transition from apartheid to democracy in South Africa, 1990–1994*. Harvard University: ProQuest Dissertations Publishing.

FALK MOORE, SALLY 1978: *Law as Process. An anthropological Approach*. London: Routledge & Kegan Paul.

FISS, OWEN 1998: *The Immigrant as Pariah*. Boston Review. October 1, 1998.

LAAKSO, JOHANNA – SARHIMAA, ANNELI – SPILIOPOULOU, SIA – TOIVANEN, REETTA 2016: Towards Openly Multilingual Policies and Practices Assessing Minority Language Maintenance Across Europe (Multilingual Matters).

SUPIOT, ALAIN 2003: The Labyrinth of Human Rights: Credo or Common Resource. *New Left Review* 21 May/June, 2003, 118–136.

TOIVANEN, REETTA 2020: Beyond legal categories of indigeneity and minority-ness: The case of Roma and falling in-between. – R. Medda-Windischer, C. Boulter, & T. H. Malloy (toim.), *Extending the Protection to Migrant Populations in Europe: Old and New Minorities* s. 65–88). Routledge Research on the Global Politics of Migration 8. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429490866>

SUOMEN KIELILAINSÄÄDÄNTÖ JA KIELELLISTEN OIKEUKSIEN SAAMISEN VAIKEUS

PIRKKO NUOLIJÄRVI

Suomen kielilainsäädäntöä on monessa yhteydessä pidetty esimerkillisenä. Tämä käsitys lienee perustunut virallisen kaksikielisuuden olemassaoloon ja siihen, että toisella kansalliskielellä, ruotsin kielellä, on tasavertainen asema suomen kanssa. Muiden vähemmistöjen kielellistä asemaa ei kaikilta osin voi kuitenkaan pitää esimerkillisenä.

Tässä kirjoituksessa keskityn siihen, miksi karjalan kieli ja karjalankielisten kielelliset oikeudet ovat jääneet suomalaisen kielilainsäädännön katveeseen ja mitä pitäisi tehdä tilanteen parantamiseksi. Ennen kuin menen näihin mietteisiini, totean lyhyesti, mitkä kieliryhmät ovat vuonna 2021 kielilakien turvaamia. Lopuksi luon omakohtaisen katsauksen siihen, miten olen vähitellen perehtynyt karjalankielisten asemaan ja eläytynyt karjalankielisten kokemuksiin Suomen valikoivassa vähemmistöpolitiikassa.

Suomen kielilainsäädännön ja ihmisten yhdenvertaisen kohtelun perusta on perustuslaissa¹, jonka 6. §:n mukaan ”ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakuumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella”. Lain 17. §:ssä säädetään, että kansalliskieliä käyttävät voivat käyttää omaa kieltään viranomaisissa ja julkisen vallan on huolehdittava suomen- ja ruotsinkielisten sivistyksellisistä ja yhteiskunnallisista tarpeista samanlaisten perusteiden mukaan. Saman pykälän mukaan